

Dovanos tradicinėje lietuvių kultūroje

2025-10-02

Dr. Audronė Daraškevičienė (Lietuvos nacionalinis muziejus)

Istorijų
namai

Remiantis XIX-XX a. pr. Lietuvos kaimo kultūrą analizavusiais etnologais, dovanų tradicinėje lietuvių kultūroje būta labai daug ir įvairių.

Dovanos ypatingai gausios:

- Žmogaus gyvenimo svarbiausius įvykius lydinčiose šventėse – krikštynose, vestuvėse, laidotuvėse;
- Kalendorinėse šventėse.

Šiame pranešime pasiaiškinsime:

- Kas, ką ir kam dovanojo šiose šventėse;
- Kokios šių dovanų prasmės.

DOVANOS SVARBIAUSIOSE GYVENIMO ŠVENTĖSE

Krikštynos

Kas, ką ir kam dovanojo?

Krikštatėvis pagal visoje Lietuvoje buvusią tradiciją privalėjo **sumokėti už krikštą**.

Krikštamotės dovanos **kūdikui**: **krikšto marškinėliai** ir kiti drabužėliai, su kuriais kūdikis buvo vežamas krikštyti: vystyklai, vystymo juosta, kepurytė, antklodėlė ar pagalvė kūdikui įsupti. Kartais kūma dovanodavo reikmenų ir kūdikio kasdieniam gyvenimui: palų ar stuomenį, iš kurio motina vėliau kūdikui kažką pasiūdavo.

Krikštatėviai pagal galimybes dovanodavo **krikštavaikiui** ir kai ką vertingesnio: **auksinį kryželį su grandinėle, sidabrinį šaukštelį ar didesnę sumą pinigų**.

Krikštatėviai privalėjo teikti dovanų ir **pribuvėjai**. Jai buvo dovanojama pinigų, maisto, medžiagos, skarelė ir kt. Tai buvo atlygis jai už atliktą darbą priimant kūdikį ir vėliau teikiant pagalbą gimdyvei.

Krikštamotei tekdavo pasirūpinti ir **vaišėmis**. Būtinai krikštamotės atributas – pyragas, turtingesnė atsinešdavo ir daugiau: keptą kumpį, vištą ar žąsį, sviesto, sūrį. **Krikštatėvis** įprastai atsinešdavo gėrimų ir saldinių svečiams.

Krikštynos

Tikėjimai:

„Kas krikšto marškinėlius laiko
visą gyvenimą, tas esti
laimingas“ (Balys 2004:39)

„Jei krikštamotė nedovanos
krikšto marškinių, jos
krikštavaikis po mirties turės
stoti prieš Dievo teismą nuogas,
nes „tik su krikšto suknelėmis
ant sūdo dienos stos““
(Paukštytė 1999:93-94)

Krikšto marškinėliai. Upynos sen., Šilalės r.
Fotografas nežinomas.
Ekspонатas saugomas Lietuvos nacionaliniame
muziejuje
LNM EMO 9729/2
LNM GRD 116303/2
www.limis.lt

Krikštynos

Kokios krikštynų dovanų prasmės?

Tai **materialinė pagalba** vaiko susilaukusiai šeimai.

Per krikštatėvių dovanas **perduota žinia vaikui, kad jis yra svarbus ne tik savo tėvams, o ir kitiems bendruomenės nariams – tokiu būdu ugdyta jo kaip bendruomenės nario savimonė.** Kartu stiprinti ir kitų **bendruomenės narių tarpusavio ryšiai** – per krikštatėvių institutą visi buvo įpareigoti rūpintis vieni kitų vaikais.

Krikštynų dovanas supantys tikėjimai liudija, kad krikštynų dovanos tradicinėje pasaulėžiūroje svarbios ir kaip **simboliai ar apeiginiai daiktai, įkūnijantys bei garantuojantys viso gyvenimo (net ir pomirtinio) laimę.**

Vestuvės

Pagal tai, kas ką ir kam tradicinėje kultūroje per vestuves dovanojo bei kokios buvo vestuvėse dovanotų dovanų prasmės, jas galima suskirstyti į kelias grupes:

Dovanos kaip susikalbėjimo ir susitarimo priemonė:

- piršlio gėrimas, atsinešamas į merginos tėvų namus kaip ženklas, kad norima pradėti kalbą apie piršlybas;
- po sėkmingų piršlybų piršliui, jaunikiui ir jo tėvams merginos dovanojami rankšluosčiai;
- per užsakus jaunikiui merginos dovanojami vestuvių marškiniai ir juosta;
- per sužadėtuves jaunosios ir jaunojo vienas kitam dovanojami rūtų vainikai ir žiedai.

Dovanos kaip materialinis pagrindas jaunavedžių gyvenimui:

- merginos pasoga ir kraitis;
- jaunojo iš tėvų gaunamas turtas;
- jaunosios šeimos narių, giminių, draugų ir kaimynų sudedama „kraičio papildėlė“: pinigai, rankšluosčiai, juostos ir t.t.;
- jaunojo šeimos narių, giminių, draugų ir kaimynų dovanojami pinigai, rankšluosčiai, juostos ir t.t.

Dovanos kaip ryšio su svetima gimine užmezgimo priemonė:

- jaunojo „įsiprašymo“ į žmonos šeimą dovanos;
- jaunosios „įsipirkimo“ į vyro šeimą ir kaimynų bendruomenę dovanos: juostos, rankšluosčiai.

Dovanos kaip ryšio su namų dvasiomis užmezgimo priemonė:

Jaunosios dovanos (juostos, rankšluosčiai, stuomenys), paliekamos prie vyro namų vartų, ant krosnies, vagelio, žarsteklio, ant lovos, prie šulinio, ant pirties židinio ir t.t.

Vestuvės

Rankšluostis.
Krasausiškių k.
Autorius nežinomas.
Saugomas Lietuvos
nacionaliniame
muziejuje
LNM EMO 6567
LNM GRD 18372
www.limis.lt

Vestuvės

Rinktinė juosta. XIX a. pab.
Ratnyčios kaimas,
Druskininkų sav.
Saugoma Lietuvos
nacionaliniame muziejuje
LNM EMO 632
LNM GRD 844
www.limis.lt

Laidotuvės

Kas, ką ir kam dovanojo laidotuvėse?

Remiantis etnologiniais laidotuvių ir atminų papročių aprašymais, atsiskleidžia visa eilė objektų, kuriuos galima priskirti **dovanų velioniui** kategorijai. Tai:

- drabužiai ir karstas;
- į karstą dedami šventinti žolynai, medalikėliai, rožančius;
- drobės stuomuo arba rankšluostis, kuriuo vežant mirusįjį į bažnyčią apklojamas karstas (vėlesnė šio papročio transformacija – rankšluosčiai užrišami karsto nešėjams) (Vaitkevičiai 1998: 210);
- maistas, kuriuo vaišinami laidotuvių dalyviai (tradicinėje pasaulėžiūroje tai yra „mirusiojo dalis“).

Šiomis dovanomis velioniui pagrinde rūpinasi šeima. Tačiau prie jų parengimo prisideda visa bendruomenė.

Laidotuvės

Kokios dovanų velioniui prasmės?

Velioniui skiriamos dovanos prasmingos **praktiniu požiūriu**: drabužių ir karsto parūpinimas užtikrina pagarbų palaidojimą.

Šios dovanos prasmingos **bendruomeninių ryšių sutvirtinimo požiūriu**: visų išvardintų dovanų parengimu rūpinasi ne tik šeima, bet ir visa bendruomenė, mirusiojo artimieji nepaliekami vieni sudėtingu momentu.

Jos prasmingos **psichologiniu požiūriu**: atidavę velioniui viską, kas jam pagal tradiciją priklauso, jo artimieji jaučiasi nelikę mirusiajam skolingi (net jei gyvenime ir būta neišsakytų gerų žodžių).

Šios dovanos prasmingos ir **apeiginiu** požiūriu: įdedant į karstą šventenybių, atiduodant mirusiajam „jo dalį“ ir kt., pasirūpinama anapusiniu velionio gyvenimu, užtikrinamas darnus gyvųjų ir mirusiųjų sugyvenimas.

KALENDORINIŲ ŠVENČIŲ DOVANOS

Vienokių ar kitokių dovanų tradicinėje kultūroje galima pastebėti esant kiekvienoje svarbesnėje kalendorinėje šventėje. Tačiau dovanos, tiksliau – jų tipai, daugelyje švenčių kartojasi, tad jų visų šiame pranešime neaptarinėsime. Apžvelgsime tik dviejų švenčių – Kalėdų ir Velykų – metu dovanojamas dovanas.

Atvirukas „Sveiki sulaukė šv. Kalėdų“. 1908–1910 m.
Leidėja – Marija Šlapelienė, dailininkas – Antanas
Jaroševičius.
Vilnius.
Saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje.
LNM GRD 105506/36
www.limis.lt

Sveiki sulaukė Šv. Kalėdų!

Kalėdos

Dovanos vaikams

XX a. pr. vaikai buvo džiuginami **maistinėmis dovanomis**: tai galėjo būti kūčiukas, obuolys, saldainis, riešutas ar pinigėlis. Vėliau maistines dovanas pradėjo keisti: **berniukams – savadarbiai mediniai drožinėti šautuvai, gyvuliukai, žvėreliai, molinės švilpynės, mergaitėms – skudurinės lėlės, lopšeliai**. Dvarininkų, inteligentijos, pasiturinčių ūkininkų vaikai jau buvo apdovanojami brangiomis dovanomis.

Dovanos buvo paliekamos **ant Kūčių stalo** (po staltiese, po šienų vaiko sėdėjimo vietoje arba po užverstu vaiko šaukštu), **po eglute, batuose arba pakabintose kojinėse** (pastaroji tradicija – parvežta iš Amerikos grįžusių emigrantų).

Dovanų vaikams prasmės

- **Tai vaiko pradžiuginimas.**
- Tai ir **auklėjamoji** priemonė: vaikas žinojo, kad dovanų gaus tik tuo atveju, jei iki šventės buvo geras.
- Mitinėje plotmėje – tai **iš anapus siunčiamas palaiminimas**, nes juk jas atneša **nežemiški dovanotojai** – Dievulis, dūšios, angelai ar mitinė būtybė – Kalėdų diedukas.

Kalėdos

Dovanos jaunimui

Jie buvo **apdovanojami maisto produktais: dešra, duona, pyragu.**

XX a. pr. apdovanoti nuo Kalėdų antros dienos, per visą tarpušventį sodybas lanke **jaunuoliai – persirengėliai.**

Šių dovanų prasmės

- Jaunimui, aišku, buvo svarbus **praktinis šių dovanų aspektas.**
 - Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį ir į **simbolinę, apeiginę** šių dovanų prasmę. Jos duotos ne už dyką, o už sveikinimus ir gerų metų linkėjimus. O juk persirengėliai – tai anapusinių būtybių įkūnytojai, tad jų linkėjimai – iš anapus, garantuojantys ateinančių metų sėkmę. Tad **persirengėliams duodamos dovanos – mainų su anapusybe dalis.**

Kalėdos

Meilės dovanos

XX a. pradžioje Šiaurės Lietuvoje prieš Kalėdas būta specifinių mugių – **skaistaturgių**, kuriose vaikinai apsirūpindavo **dovanomis savo mylimosioms: pirkdavo skarelę, karolius ar kaspinus** (Klimka 2009: 120). Šios dovanos buvo įteikiamos tarpušvenčio, kuris tęsėsi iki Trijų Karalių, susiejimuose: simpatija būdavo kviečiama kartu sukrimsti dvilypį riešutą. Kuris greičiau sukrimsdavo, gaudavo dovanų: **mergina vaikinui dovanodavo pirštines, vaikinai – karolius ar kokį dailiai išdrožinėtą daiktą.**

Kalbant apie tradicinei lietuvių kultūrai būdingas **meilės dovanas**: dažnu atveju, iš vaikino pusės tai yra ne pirktas, o **savo rankomis padarytas koks nors darbo įrankis** – pavyzdžiui, verpstė arba kultuvė. Ji išraižoma laimės linkinčiais ženklais, o kartais įrėžiama ir užuomina apie vedybas. Tradicinės merginų vaikinams dovanojamos prielankumą išreiškiančios dovanos – **pirštinės, juosta.**

Šių dovanų prasmės
Be jokios abejonės – šios dovanos svarbios kaip **jausmų perteikimo priemonė**, tačiau atkreipkime dėmesį, kad ir šiuo atveju svarbus jų **praktiškumas** – dovanojami kasdienoje pritaikomi daiktai.

Verpstės Lietuvos nacionalinio muziejaus etnografijos saugykloje-ekspozicijoje. Silvestro Samsono nuotrauka.

Pirštinės. XX a. I pusė.
Sukūrimo vieta ir autorius nežinomi.
Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje
LNM EMO 700/1-2
LNM GRD 42/1-2
www.limis.lt

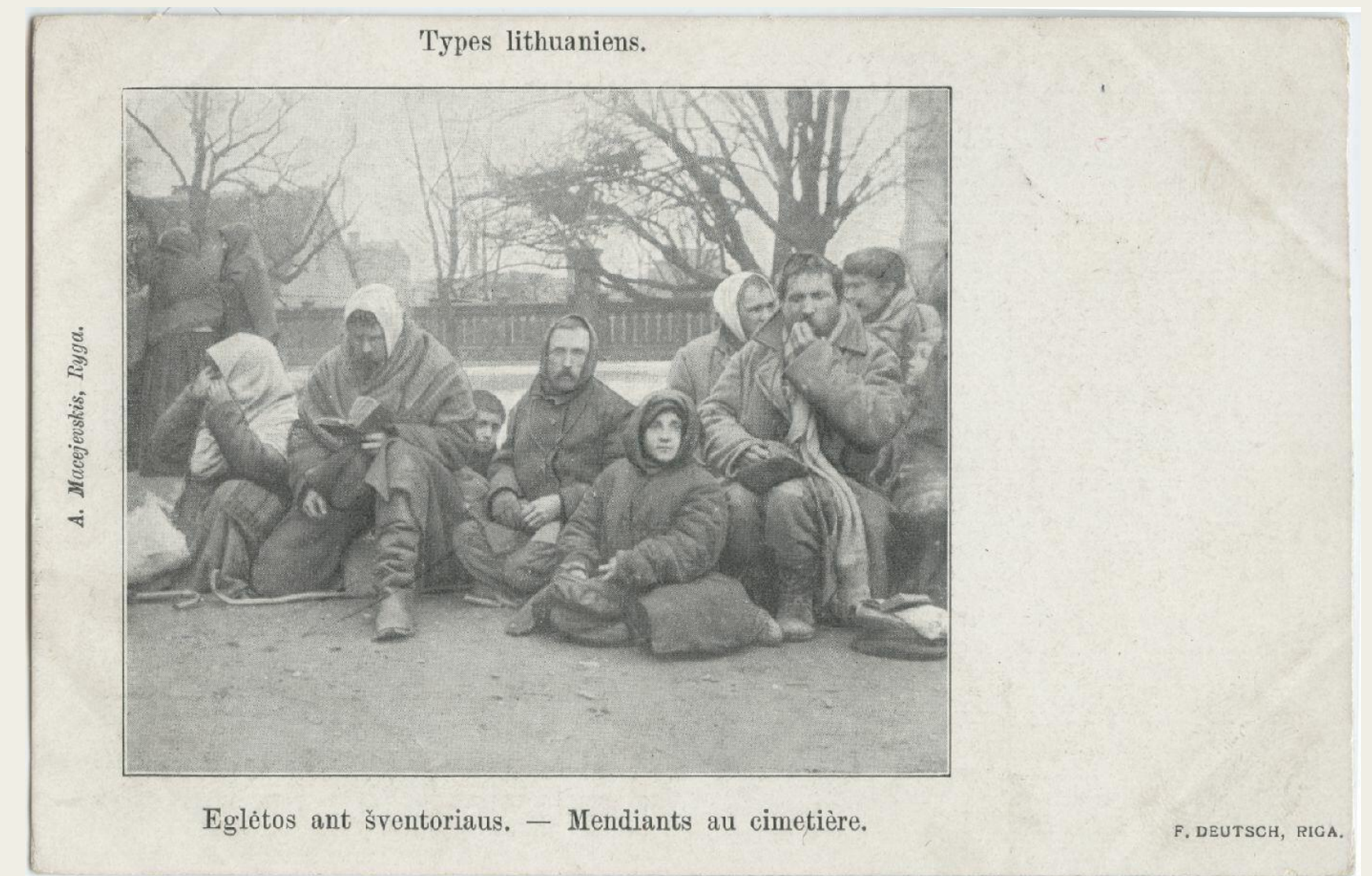
Kalėdos

Dovanos elgetoms

XX a. pirmoje pusėje per Kalėdas (kaip ir per kitas svarbiausias šventes – Vėlines, Velykas, Sekminės, Žolinę ir kt.) būtinai buvo nešama **maisto elgetoms**.

Šių dovanų prasmės

Tai ne tik **pasirūpinimas socialiai jautriausia grupe**. Tikėta kad elgetų malda itin veiksminga mirusiesiems, tad į juos su dovanomis buvo kreipiamasi, kad šie pasimelstų už mirusiuosius. Tokiu būdu buvo pasirūpinama ir **dovanomis mirusiems artimiesiems**.

Atvirukas „Elgetos ant šventoriaus“.
Leidėjas – A. Macijauskas. 1905 m. Ryga
Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje.
LNM ATV 75
www.limis.lt

Velykos

Svarbiausia pavasarinė šventė, kurioje dovanos atlieka labai svarbų vaidmenį, yra Velykos. Pagrindinė dovana čia yra **margutis**.

Margutis tradicinėje kultūroje savaime buvo labai vertingas objektas – pavasarį, kai maisto atsargos būdavo besibaigiančios, kiaušinis buvo **labai trokštamas maistas**; o išmargintas kiaušinis, remiantis senaisiais tikėjimais, **pasižymi gydančiomis ir kitokiomis stebuklingomis galiomis**.

Tačiau dvigubai vertingas yra **dovanotas margutis**. Pirmasis dovanų gautas margutis saugotas gaisro atvejui: „Kada ištinka gaisras, apibėga su juo aplink degantį trobesį ir įmeta ugnį, tada ugnis nesiplečia (Liškiava)“ (Balys 2013:134). Jis naudotas ir sergantiems gydyti (Marcinkevičienė 2006:177). Vadinasi, dovanotas margutis vertintas kaip **apeiginis ar net maginis objektas**.

Todėl margučių dovanojimas per Velykas buvo labai paplitęs. **Be margučio per Velykas niekas į svetimus namus net neužeidavo, o užėjęs be margučio niekada nebuvo išleidžiamas**.

Kiaušinių dovanojimą įtvirtino ir **kiaušiniavimo** paprotys.

Margutis. 1966 m. Zapyškis, Kauno rajonas.
Saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje
LNM EM 9370
www.limis.lt

Velykos

Dovanos vaikams

Kiaušiniavimo – paprotyje labai svarbų vaidmenį atliko **vaikai**. Antrą Velykų dieną, kartais ir pirmosios pavakare, jie ėjo per visus kaimynus, prašydami margučių.

Svarbiausia buvo aplankyti **krikšto tėvus** ir paprašyti iš jų margučių. Velykos – vienintelė šventė metuose, kada tradicija primygtinai reikalavo krikštėvių ir krikštavaikių bendravimo. Iš krikštėvių gautas margutis buvo neapsakomos vertės.

Šių dovanų prasmės

- Velykinės dovanos prasmingos kaip **krikštėvių–krikštavaikių ryšio atnaujinimo** priemonė.
 - Vaikai gaudavo margučių, o **dovanotojams buvo garantuojama laimė ir sėkmė ūkyje** – namai, kuriuos lankė kiaušiniautojai, buvo laikomi laimingais. Tad kiaušiniautojams išdalinami margučiai – **maginė, sėkmę garantuojanti priemonė**.

Katmilžių vienkiemis, Šiaulėnų valsčius, Šiaulių apskritis. Balio Buračo nuotrauka iš knygos „Vaikai“ (2006).

Velykos

Dovanos jaunimui

Jaunimas rinkosi specifinį kiaušiniavimo būdą – **lalavimą** (XX a. šis paprotys bebuvo išlikęs tik Dzūkijoje, bet anksčiau jo būta visoje Lietuvoje). Tai tas pats sodybų lankymas, tačiau atliekant specifines lalautojų dainas. Tačiau lalauninkams aktualiausia užėiti į tuos namus, kur yra jaunų merginų ir apdainuoti jų jaunystę bei grožį. Tad kiaušinių bei kitokio maisto jie gaudavo ne tik iš šeimininkų, bet dar papildomai ir iš merginų. Jos dovanodavo po 10–20 kiaušinių, o bernui, kuris patinka, ir dovanėlę kišenėn įkišdavo.

Šių dovanų prasmės

- Čia buvo svarbu ne tiek dovanos, kiek **galimybė jaunimui pasimatyti**, parodyti vienas kitam dėmesį.
- Merginoms šis aplankymas buvo be galo svarbus, jis jaunai mergaitei reiškė pripažinimą, „**pakylėjimą į mergas**“.
- Vaikinams tai buvo **galimybė pasidairyti nuotakos**.
- Lalauninkų atnešti sveikinimai – tai palaiminimas iš anapus, o dovanos jiems – **šių palaiminimų išsipildymo garantas**.

Velykos Kulautuvos vasarvietėje. Balio Buračo nuotrauka iš knygos „Vaikai“ (2006).

Išvados

1. Dovanos tradicinėje kultūroje vaidino itin svarbų vaidmenį – be jų neapsieita nė vienoje svarbesnėje šeimos ar kalendorinėje šventėje.
2. Dovanotos praktiškos dovanos (maistas, drabužiai, medžiagos, buities daiktai).
3. Jos prasmingos kaip bendruomenę stiprinanti priemonė – per jas buvo kuriami, įtvirtinami ar atkuriami šeimos, giminės, kaimo bendruomenės, jaunimo bendruomenės, moterų bendrijos ir kiti ryšiai, ugdyta vaiko kaip bendruomenės nario savimonė.
4. Jos prasmingos psichologiniu požiūriu – per dovanas ir dovanojimo papročius žmogus kritiniais momentais (gimtųjų, vedybų, laidotuvių) jautėsi globojamas šeimos, giminės ir bendruomenės.
5. Be šių prasmų, dovanos tradicinėje kultūroje turėjo ir simbolinę ar apeiginę prasmę – dovana simbolizavo gyvenimo laimę, sėkmę; su ja buvo siejami palaiminimai iš anapusinio pasaulio.

Literatūra

1. Balys Jonas. Lietuvių kalendroinės šventės. 2013, Vilnius, Mintis.
2. Balys Jonas. Raštai V. 2004, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
3. Čepienė Irena. Lietuvių tradicinės vestuvės. 2012, Vilnius, Žuvėdra.
4. Klimka Libertas. Tradicinių kalendorinių švenčių semantika. 2009, Vilnius, Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
5. Kudirka Juozas. Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos. 1993, Vilnius, Vaga,
6. Marcinkevičienė Nijolė. Papročiai, tikėjimai, burtai. *Atvažiuoja Kalėdos*. 2019, Vilnius, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, p. 15-514.
7. Marcinkevičienė Nijolė. Papročiai ir tautosaka. *Velykų rytą lelija pražydo*. 2006, Vilnius, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, p. 3-518.
8. Paukštytė Rasa. Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime. 1999, Vilnius, Diemedžio leidykla.
9. Vaitkevičienė Daiva, Vaitkevičius Vykintas. Mirtis, laidotuvės ir atminai. *Tautosakos darbai*, 1998, t. 9 (16), p. 204–261.
10. Vyšniauskaitė Angelė. Lietuvių etnografijos bruožai. 1964, Vilnius, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Ačiū už dėmesį!

Istorijų
namai

www.inm.lt